

6. Кулачківська С.Є. Гуманістичний підхід: теорія і практика / С.Є. Кулачківська, Л.Г. Подоляк // Дошкільне виховання. - 2000. - № 10.
7. Піроженко Т.О. Спілкування дитини з оточенням як презентація особистісних досягнень // Актуальні проблеми психології : Психолого-педагогічні основи розвитку особистісного потенціалу дитини в сучасному суспільстві. – Київ: 2006. - Т. 4.
8. Приходько Ю.О. Нариси становлення та розвитку дитячої психології. - Київ: НПУ ім. М.П. Драгоманова, 1999.
9. Столин В.В. Семейные трудности: какие и почему? Задание для самоанализа / В.В. Столин, А.Г. Шмелев // Семья и школа. - 1985. - № 3.

V. Kuzmenko, A. Galiguzova. Psychological and pedagogical counseling parents of family communication with preschooler.

It covers the specifics of psycho-educational counseling requirements for this type of consultation. Outlined the role of family communication in personal development preschooler and examined family communication style with children of preschool age.

Key words: *family communication styles, psychological, educational counseling, personality, personal approach, preschooler, education, socialization.*

УДК 159.923.38

В. У. Кузьменко Г. Міськова

**ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ КОМУНІКАТИВНИХ
ЗДІБНОСТЕЙ ПІДЛІТКІВ**

У статті розкрито актуальність та важливість проблеми розвитку комунікативних здібностей підлітків. Проаналізовано зміст поняття «комунікативні здібності», визначено його структурні компоненти та обґрунтовано педагогічні умови їх розвитку.

Ключові слова: *комунікація, здібності, комунікативні здібності, підлітковий вік, компоненти комунікативних здібностей, педагогічні умови.*

Постановка проблеми. Оновлення всіх аспектів життєдіяльності суспільства, вступ системи освіти у новий етап розвитку, пов'язаний із трансформацією соціально-демократичних відносин, зміною менталітету суспільства і особистості, сприяло появі потреби у новому поколінні, здатному співпрацювати, налагоджувати стосунки, оптимізувати міжособистісні відносини, долати комунікативні бар'єри, організовувати людей на досягнення спільної мети. Саме тому проблема розвитку комунікативних здібностей особливо актуальною є в підлітковому віці, який є сенситивним періодом до комунікативного розвитку, остаточного відшліфовування даного роду здібностей, засвоєння зразків поведінки і

соціальних ролей, набуття досвіду спілкування та комунікативної культури.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню здібностей присвячено роботи вітчизняних та зарубіжних дослідників, серед яких В.О. Моляко, Ж. Піаже, Я.О. Пономарьов, В.А. Роменець, В.Д. Шадриков та інші. Найбільш дослідженими є проблеми змісту, сутнісних характеристик, структури комунікативних здібностей і закономірностей їхнього розвитку. Ці питання висвітлено в роботах Н.А. Вінніченка, Ж.М. Глозман, Л.В. Засєкіної, С.Д. Максименка, С.Л. Рубінштейна. Комунікативні здібності як чинник успішної самореалізації розглядають О.М. Леонтєв, К.К. Платонов, Б.М. Теплов, К. Роджер, Н. Кузьміна. Комунікативні здібності як складову комунікативної компетентності висвітлюють Н.Р. Вітюк, Н.П. Волкова, Н.Б. Завіниченко, Г.В. Данченко. Важливе місце спілкування підлітків з ровесниками та дорослими підкреслюють Г.С. Абрамова, Л.І. Божович, І.С. Булах, Л.С. Виготський, В.С. Мухіна, Л.Ф. Обухова, О.В. Скрипченко, С.І. Яковенко та інші. Дослідження Г.М. Андреєвої, В.С. Біблера, Л.А. Петровської сприяли присвоєнню спілкуванню вищої психічної функції особистості. Закономірності функціонування і розвитку особистості в процесі спілкування розкриваються в роботах українських науковців І.Д. Бежа, М.Й. Боришевського, Л.В. Долинської, І.Г. Кошлань, О.П. Санникової. Як базова складова структури особистості спілкування розглянуто В.В. Рибалкою. Проте, на нашу думку, недостатньо розробленою є проблема розвитку комунікативних здібностей підлітків.

Мета статті полягає в розкритті змістового наповнення поняття «комунікативні здібності», його структурних компонентів, а також висвітленні основних проблем розвитку комунікативних здібностей підлітків та виділенні педагогічних умов їх розвитку.

Виклад основного матеріалу. Огляд психолого-педагогічної літератури показав, що проблема комунікативних здібностей підлітків перебуває у центрі уваги вітчизняних та зарубіжних науковців. Це викликано рядом причин, по-перше, це - загальний зростаючий інтерес до категорії спілкування, що здійснює великий вплив, зокрема, на зацікавленість проблемою комунікативних здібностей, по-друге, довгий час шкільна освіта основну увагу приділяла розвитку здібностей предметно-пізнавального характеру, не акцентуючи увагу на важливості міжособистісної взаємодії.

У законі України «Про освіту», Державній національній програмі «Освіта» (Україна ХХІ століття) одним з надзвичайно важливих завдань визначається формування у дітей та молоді уміння міжособистісного спілкування. Відповідальність за вирішення цього завдання покликані взяти на себе вчителі, вихователі та психологи.

При вивченні психологічного змісту даної проблеми ми спиралися на визначення таких базових понять: спілкування, комунікація, здібності,

комунікативні здібності. Зокрема Г.М. Андреева [1] визначає спілкування як процес взаємодії між двома чи кількома особами, що полягає в обміні між ними інформацією пізнавального та емоційно-оцінного характеру, під час якого суб'єктивний світ однієї людини розкривається для іншої. Спілкування є невіддільною і загальною умовою формування особистості. Саме в спілкуванні відбувається процес соціалізації зростаючої особистості, її становлення. Комунікацію ж визначають як поняття, близьке до спілкування, але ширше по об'єму. Комунікація між людьми відбувається у формі спілкування як обмін цілісними знаковими утвореннями (повідомленнями), в яких відображаються знання, думки, ідеї, ціннісні стосунки, емоційні стани, програми діяльності сторін, що спілкуються. Зміст і форми комунікації відбивають суспільні відносини й історичний досвід людей, у комунікації – необхідна передумова функціонування і розвитку усіх соціальних систем, тому що забезпечує зв'язок між людьми, уможливорює нагромадження і передачу соціального досвіду, розподіл праці й організацію спільної діяльності, управління, трансляцію культури [10, 115].

Як зазначав С.Л. Рубінштейн [9], процес розвитку здібностей людини є процес розвитку людини. Засвоєння людиною певних знань та способів дій мають своєю передумовою, своєю внутрішньою умовою певний рівень розумового розвитку — розвитку розумових здібностей. Відповідно, здібності - це індивідуально-психологічні особливості людини, які відповідають умовам успішного виконання тієї чи іншої діяльності, а саме - набуття знань, умінь і навичок; використання їх у праці.

За Б.М. Тепловим [11], здібності не зводяться до навичок та умінь і відрізняють одну людину від іншої в залежності від успішності виконання певної діяльності. Здібності утворюються в діяльності та проявляються в таких її динамічних характеристиках, як швидкість, глибина, міцність засвоєння. Можна говорити про те, що в залежності від виду діяльності виділяють загально-інтелектуальні та соціальні здібності. Здібності не можуть існувати інакше, як у процесі постійного розвитку. Тільки завдяки постійним вправам, пов'язаним із систематичними заняттями такими складними видами людської діяльності, як музика, технічна і художня творчість, математика, спорт тощо, люди підтримують себе і розвивають відповідні здібності.

О.М. Леонт'єв [8] вказував, що широко прийняте визначення здібностей полягає в тому, що ці якості індивіда, ансамбль яких обумовлює успіх виконання певної діяльності (маються на увазі якості, які розвиваються онтогенетично), в самій діяльності і, безумовно, в залежності від зовнішніх умов.

У структурі комунікативної діяльності, поряд зі знаннями, уміннями і навичками, на думку дослідників, важливе місце посідають комунікативні здібності. Зокрема О.М. Леонт'єв, С.Д. Максименко, К.К. Платонов,

Б.М. Теплов, К Роджерс наголошують на тому, що саме комунікативні здібності є найважливішим чинником самореалізації особистості. Б.М. Теплов визначає здібності як «окремі психічні властивості, які є умовами успішного виконання одного або кількох видів діяльності» [11, 183]. На думку вченого, анатомо-фізіологічні здібності (задатки) є підґрунтям для розвитку комунікативних здібностей [9; 11]. Науковці зазначають, що на основі однакових задатків можуть формуватися різні комунікативні здібності, що залежить від середовища, яке оточує дитину та визначається умовами виховання, особливостями соціалізації, які або сприяють розвитку здібностей, або, навпаки, його гальмують.

Комунікативні здібності відносяться до спеціальних здібностей і утворюють систему якостей особистості, які сприяють досягненню високих результатів у комунікативній діяльності. Вони є індивідуально-психологічними особливостями людини, які є умовою ефективного спілкування, та не зводяться лише до комунікативних умінь і навичок, хоча можуть полегшувати їх формування та використання [5, 38].

Г.В. Данченко, Н.Р. Вітюк, Н.П. Волкова, Н.Б. Завіниченко вважають, що комунікативні здібності сприяють активному і ефективному спілкуванню, передачі інформації та встановленню контактів, розумінню комунікативної ситуації, сформованості комунікативних умінь та забезпечують взаємодію з іншими людьми.

Комунікативні здібності, на думку Ю.В. Якимчука, є передумовою опанування підлітками комунікативних знань, умінь та навичок, є сукупністю індивідуально-психологічних особливостей людини, що існує на основі комунікативних задатків та обумовлює успішність комунікативної діяльності. Науковець виокремлює у структурі комунікативних здібностей такі компоненти: когнітивний, мотиваційний, самооцінний, емоційний, комунікативно-діяльнісний, які тісно взаємопов'язані між собою. Розвиток хоча б одного компонента спричиняє розвиток комунікативних здібностей у цілому. Когнітивний компонент комунікативних здібностей є репрезентативно-когнітивними структурами, тобто результатом набуття комунікативних знань, умінь і навичок та внутрішньою основою процесів обробки інформації й організації комунікативної діяльності [12]. Отже, можливим є цілеспрямований розвиток одного окремо взятого компонента. Беручи до уваги взаємозв'язок між усіма складовими комунікативних здібностей, це спричиняє розвиток комунікативних здібностей у цілому.

У підлітковому віці дитина природно тяжіє до взаємодії, спілкування з однолітками. Актуальною є потреба у друзях, у спілкуванні з ровесниками, потреба зайняти серед них гідне місце. Разом з тим група ровесників створює ідеальне середовище, в якому можна розвинути здібності та навички, випробувати вже наявні вміння. Практичне опанування техніки мовленнєвого спілкування, засвоєння соціально-психологічних еталонів,

стереотипів і норм поведінки, правил ввічливості відбувається вже не тільки у процесі навчального спілкування, а й у ході міжособистісної взаємодії з ровесниками [2].

Якщо основою для об'єднань для молодших школярів найчастіше виступає спільна діяльність, то у підлітковому віці, навпаки, привабливість тих чи інших занять визначається передусім їхніми можливостями для спілкування з однолітками. Спілкування з товаришами у цьому віці набуває такої цінності, що процес навчання привертає увагу не стільки своїм змістом, скільки можливостями спілкування з однолітками.

Суттєво змінюються мотиви спілкування з товаришами та зумовлені ним переживання впродовж підліткового віку. Так, за даними С. Масгутової, якщо в IV класі домінує бажання просто бути серед однолітків, гратися з ними, щось разом робити, то в V–VI класах основним стає прагнення набуття певного статусу в колективі, а вже у VII–VIII класах йдеться про потребу підлітка в автономії та визнанні власної цінності в очах однолітків. Дослідження свідчать, що саме фрустрація потреби бути авторитетним серед товаришів у багатьох підлітків спричиняє найважчі негативні переживання [3, 77].

Відзначимо, що підлітковий вік характеризується низкою комунікативних труднощів. І.С. Кон вважає, що найпоширенішою трудностю спілкування серед підлітків і молодих людей є сором'язливість. Він стверджує, що ті хто вважає себе сором'язливим відрізняються зниженим рівнем екстраверсії, вони менш здатні контролювати і направляти свою соціальну поведінку, більш тривожні, схильні до нейротизму і переживають більше комунікативних труднощів [6].

Крім того, коло спілкування підлітків не обмежується тільки близькими друзями. У них виникає прагнення до об'єднання в неформальні групи або компанії, у яких підлітки досить часто відходять від мовної норми, користуючись сленгом або застосовуючи ненормативну лексику. У підлітків виникає особливий тип спілкування, що неприпустимий у звичному житті. Таким чином реалізується потреба в автономності не тільки територіальній, але й знаковій, що надає особливого змісту їх об'єднанням [2, 189].

Тому розвиток комунікативних здібностей підлітків є необхідною умовою успішної соціалізації підростаючого покоління. Формування характеристик комунікативних здібностей школяра підліткового віку відбувається в умовах зміни мотивації основних видів діяльності: учіння, спілкування і праці, посиленого пізнавального розвитку й активного становлення особистості у процесі діяльності і, особливо, в ході неформальної міжособистісної взаємодії. Ці чинники спонукають підлітка до постійного розвитку комунікативних здібностей.

Базовими компонентами структури комунікативних здібностей

Г.В. Данченко, Н.Р. Вітюк, Н.П. Волкова, Н.Б. Завіниченко вважають: комунікативно-інформаційний (органічне поєднання вербальних та невербальних засобів спілкування, організація процесу передачі інформації, стимулювання активності співрозмовників і встановлення контакту), емоційний (висока чуйність і тактовність, позитивне емоційне ставлення до почуттів іншого, максимальна цінність і відвертість у проявах власних почуттів), когнітивний (рефлексивність, вміння надати оцінку результатам спілкування), поведінковий (здатність до саморегулювання, коригування власних дій, упевненість, відповідальність). Зміст даних компонентів вказує на можливість їх формування в соціальному середовищі за наявності таких умов: загальнопсихологічних (включають генетичні передумови розвитку особистості, тип її темпераменту, нервової системи, особливості характеру, вік, стать, стан фізичного і психічного здоров'я), соціально-психологічних (особливості соціалізації особистості, соціально-психологічних характеристик групи, перцептивно-рефлексивні властивості індивіда, його життєвий досвід, комунікативна спрямованість) та психолого-педагогічні (зміст, методи, форми навчання й виховання, практика, особистісне зорієнтування педагогічної діяльності тощо) [5, 37-38].

Виходячи з того, що розвиток здібностей залежить від соціокультурних умов, в яких перебуває підліток, та соціального кола спілкування, О.В. Касьянова вважає, що в педагогічній практиці необхідним є: врахування індивідуальних потреб та інтересів дитини, застосування ефективних технологій щодо поширення й удосконалення необхідних комунікативних знань, формування комунікативних умінь; актуалізація пізнавальних процесів, які забезпечують процес спілкування, встановлення сприятливого соціально-психологічного клімату; оптимізація міжособистісних відносин, інтенсивність контактів у спілкуванні; забезпечення суб'єкт-суб'єктного спілкування на основі діалогової взаємодії та ініціативності комунікативної поведінки [5, 38].

На думку О.М. Корніяки, процес розвитку комунікативних здібностей як головного засобу спілкування вимагає від своїх суб'єктів вияву в ході учіння і неформальної міжособистісної взаємодії більш досконалих комунікативно-мовленнєвих вмінь, особливо вміння говорити змістовно, зрозуміло і цікаво для співрозмовника, а також вміння його слухати, викликаючи бажання повідомити щось нове, вміння аналізувати і робити висновки з почутого. Крім того, розвиток комунікативних здібностей супроводжується вдосконаленням морально-комунікативних якостей підлітків, таких як: ввічливість, тактовність, взаємоповага, товарииськість і почуття власної

гідності, що вимагає більш ретельного відбору вербальних і невербальних засобів спілкування, сприяє міжособистісному пізнанню і взаєморозумінню партнерів зі спілкування [7].

Суб'єктно-ціннісний підхід до розвитку комунікативних здібностей передбачає зосередження уваги на внутрішніх ресурсах комунікативної діяльності, які пов'язані з особливостями регуляційних процесів підлітків. Для розвитку комунікативних здібностей важливим є процес усвідомлення суб'єктом окремих умінь (діяльнісний компонент), дій та операцій (операційно-когнітивний компонент), усвідомлення цінності діяльності, яке відбувається через оцінку референтних осіб (референтний компонент). Не менш важливою є рефлексія підлітком власних особистісних якостей, які розвиваються в процесі розвитку здібностей (особистісно-ціннісний компонент) [4, 50].

На нашу думку, у розвитку комунікативних здібностей підлітків провідну роль відіграє дотримання наступних педагогічних умов:

- врахування індивідуальності кожного підлітка (будь-який індивідуум відрізняється від іншого своїми природними здібностями, вмінням здійснювати учбову й комунікативну діяльність, своїми особистісними характеристиками);
- комунікативна спрямованість процесу навчання (вдосконалення граматично-лексичного аспекту мовлення через практичне користування мовою);
- гуманістична спрямованість особистісно орієнтованого навчання, що сприяє вихованню культурної, духовної особистості, здатної до саморозвитку, пізнання навколишнього світу і самопізнання;
- створення освітнього комунікативного середовища на засадах розвивального навчання, що передбачає орієнтацію форм, методів, засобів, характеру взаємодії учасників навчально-виховного процесу на особистість підлітка;
- поетапність розвитку комунікативних здібностей;
- забезпечення комунікативної насиченості індивідуальної і групової діяльності підлітка, референтність носіїв комунікативної культури;
- володіння кожним підлітком інформацією про якісний рівень власних комунікативних здібностей.

Висновки. Проведене теоретичне дослідження доводить, що розвиток комунікативних здібностей підлітків - новий концептуальний орієнтир в освіті XXI століття, що є необхідною умовою успішної соціалізації підростаючого покоління. А підлітковий вік - найбільш сприятливий період

для комунікативного розвитку, адже у підлітків актуальною є потреба спілкування з однолітками, потреба самоствердження у комунікативній діяльності в референтній групі. Саме тому доцільним є виділення педагогічних умов розвитку комунікативних здібностей підлітків та подальше ґрунтовне дослідження даної проблеми.

Література

1. Андреева Г.М. Социальная психология. – [5-е изд.]. – Москва: Аспект Пресс, 2004.
2. Вікова та педагогічна психологія: навч. посіб. / [Скрипченко О.В., Долинська Л.В., Огороднійчук З.В. та ін.]. – Київ: Просвіта, 2001.
3. Заброцький М.М. Основи вікової психології: навчальний посібник. – Тернопіль: Навч. книга, 2001.
4. Здібності, творчість, обдарованість: теорія, методика, результати досліджень / За ред. В.О. Моляко, О.Л. Музики. – Житомир: Вид-во Рута, 2006.
5. Касьянова О.В. Формування комунікативної компетентності молодших підлітків у громадських дитячих об'єднаннях: дис. канд. пед. наук: 13.00.07 / Касьянова Ольга Володимирівна. – Київ: 2011.
6. Кон И.С. Психология ранней юности: Кн. для учителя. – Москва: Просвещение, 1989.
7. Корніяка О.М. Психологія комунікативної культури школяра. – Київ: Міленіум, 2006.
8. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность. - Москва: Политиздат, 1975.
9. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии: учеб. пособие. – Санкт-Петербург: Питер, 2007.
10. Соціолого-педагогічний словник: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / за ред. В.В. Радула. – Київ: ЕксОб. – 2004.
11. Теплов Б.М. Психология: підручник. – Київ: Рад. школа, 1950.
12. Якимчук Ю.В. Розвиток когнітивного компонента комунікативних здібностей у студентів вищих навчальних закладів // Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. Психологічні науки. – 2010. - № 4.

V. Kuzmenko, G. Miskova. Theoretical analysis of problem of developing communicative abilities of adolescents.

In this article is described an actual and important problem of developing communicative abilities of adolescence. Analyzed the meaning of «communicative abilities», identified its structural components and motivated pedagogical conditions of their development.

Key words: *communication, abilities, communicative abilities, adolescence, the components of communicative abilities, pedagogical conditions.*